

Gud, mord och passioner

Akademien gillar inte kriminalromaner, men föll för Gjellerups *Kvarnen* – sedlighetens seger över köttet. Gunder Andersson presenterar den siste av tio glömda nobelpristagare.

I bland talas vackra ord om att läsa klassiker. Vad som aldrig sägs är att detta erbjuder initialmotstånd. Det finns si och så många år av samhällsutveckling, värderingsförskjutningar och språkliga förändringar att ta sig igenom.

Glömda snillen 10

Så tror jag inte det är allom givet att kunna läsa Karl Gjellerups roman *Kvarnen*, som kom på 1890-talet. Och detta inte bara för det ideliga åkallandet av Herren Gud, utan på grund av en mer basal oförståelse. Många vet knappast vad en kvarn är. Och den väderkvarn, som här spelar huvudrollen, hör teknologiskt hemma på Skansen. I internetåldern intresserar sådant rätt få.

Ändå är faktiskt *Kvarnen*, den enda text av Gjellerup som ännu går att läsa, något i Nobelprissammanhang så ovanligt som en deckare. Eller rättare sagt: En passionshistoria med dödlig utgång. Mordredskapet är också ovanligt, ja närmast unikt: *Kvarnen* själv.

Motvikt till prästhatare

Gjellerup hör sannolikt till de mest bortglömda bland nobelpristagarna, i likhet med landsmannen Henrik Pontoppidan, som han delade priset med 1917. Egentligen blev nog Gjellerup aktuell mest som motvikt till den senare. Hos Pontoppidan fanns ett prästhat, en social indignation och en dragning till naturalismen som måste ha fått det att knoträva på obehag längs ryggraden på vissa av Akademiens ledamöter.

Men nu var det Danmarks tur att få priset, Norge hade fått det (Björnson) och Sverige två gånger (Lagerlöf, Heidenstam). Och att ge det till den mest värdige, Brandes, var alldeles omöjligt. För radikal.

• Citatet

I maj 1763 förklarades den inhemska spannmålsmarknaden fri, och drygt ett år senare tilläts också fri export, om priserna föll under en viss nivå. Goda skördar under en generation motiverade denna optimistiska politik, men under det sena 1760-talet var det slut med den. Vid missväxt kunde inga administrativa lämpor garantera något överskott, och den nya friheten skylldes för att ha förvärrat eller kanske rentav orsakat knappheten under dessa år. En yldsint debatt bröt ut. De gamla regleringarnas anhängare anklagade reformmännen för att låta konungens undersåtar svälta, för att ha svikit kronans uråldriga åtagande att hålla dem vid liv på visionära teoretikers befallning... Omkring 1770 började förtroendet för hur Frankrike styrdes snabbt att upplösas.

— William Doyle

i *The Oxford History of the French Revolution*

Kvarnen är berättelsen om mjölnaren Jacob Clausen, som är tänd på pigan Lisa, som i sin tur vet att sköta sina kort: Hon lockar utan att släppa till, samtidigt som hon håller mjölnardrängen Jörgen lagom varm. När mjölnarens hustru dör har hon lyckats göra mjölnaren nog pilsk att utlova äkten-skap, fast både släkten och han själv utsett den fromma och husliga skogvaktarsystern Hanna till ny mjölnarfru.

Lyssnar på köttet

Efter diverse samvetskväl bestämmer han sig för att berätta hur det står till, att låta köttets röst tala, inte det praktiska förnuftets. I det läget kommer han på Lisa och Jörgen med att ägna sig åt lönska-läge högst upp i kvarnen. I raseri och svartsjuka vrider han då kvar-nens övre del, den så kallade hat-ten (som alltså kunde svängas med hänsyn till vinden), varvid de två älskande mosas till döds. Därmed har han också beseglat sitt eget öde. I likhet med en annan litterär mördare, Dostojevskis Raskolnikov, bekänner han så småningom sitt brott och sonar sin skuld genom att ta sitt straff.

Brott och försoning

I *Kvarnen* finns utlöpare till andra storheter i dansk kultur, en föregångare som Kierkegaard, en efterkommande som Carl Theodor Dreyer. Det är brott och skuld och försoning, det är inte minst jakobs-brottningen med den köttliga lusten contra de högre, översinnliga ändamålen. Det som är förhärskande är ett tillstånd av sublimering och återhållsamhet, där också det sociala tvånget spelar in – samtidigt som passionens krafter gradvis bryter den höljet av tillägnad anständighet. Resultatet blir samvetskväl. Gud åberopas som sagt med viss envishet.

Modernt berättande

Men trots de ibland påfrestande sakrala inslagen i dialog och allmänna funderingar och en inte mindre påfrestande ordrikedom, så känns romanen i åtminstone ett avseende överraskande modern. Det gäller den dramaturgiska sidan, med antydningar, planteringar och annat. Här finns en spänningsförhöjande utdragenhet, här

etableras olika hinder när en förening tycks gå mot sin fullbordning – varpå berättelsen plötsligt vänder och tragedin blir ett faktum. I detta ligger samtidigt de "hög ideal" Akademien talade om i sin prismotivering: Att köttets lust inte skulle få avgå med segern, den som hamnar i satans garn (och den förföriska kvinnans) går det illa.

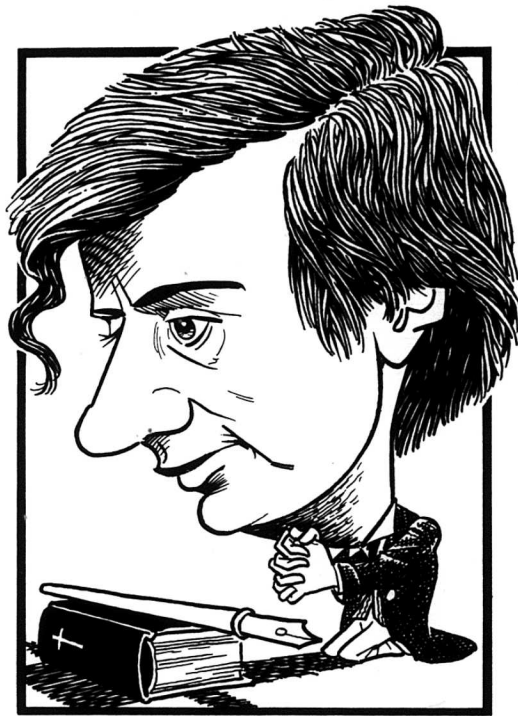
I raseri och svartsjuka vrider mjölnaren kvarnens övre del, den så kallade hatten, varvid de två älskande mosas till döds. Därmed har han också beseglat sitt eget öde.

Att Gjellerup i skildringen av den knarrande kvarninteriören, brakande höststormar och en rasande eldsvåda lånat åtskillig rekvisita från skräckromantiken hör liksom till, likaså att han i skildringen av idyllen kring skogvaktarbostället plockat influenser från romantikens andra kant, den pastorala landsbygdsskildringen i *Romeo och Julia i byn*. *Kvarnen* hör definitivt hemma i arvet från 1800-talet.

Men den har en dramatisk upp-läggning som gör att det inte för-vånar att den filmats två gånger.

GUNDER ANDERSSON

De föregående: Björnsterne Björnson 5/9, Henryk Sienkiewicz 19/9, Pär Lagerkvist 26/9, Ivan Bunin 3/10, Frans Sillanpää 10/10, Pearl Buck 17/10, Halldör Laxness 31/10, Ivo Andrić 21/11 och Miguel Asturias 16/1.

Teckning: JOAKIM BRAUN

KARL GJELLERUP
(1857–1919)

Nobelpris 1917

"... för hans mångsidigt rika och av höga ideal burna diktning."

Blekansikte bland indianer

Ulf Modin inhandlade en bok om indianer under sin tid i DDR.

Sedan barnsben har jag haft pippi på indianer, vilket var vanligt att folk hade också i DDR. Det fanns till och med en speciell förening, som bara sysslade med indianernas liv. På sin fritid brukade dess medlemmar samlas för att leva tillsammans på samma sätt som Nordamerikas urinvånare en gång gjorde.

Antikvariatet

John Tanner
Dreissig Jahre unter den Indianern
Kiepenheuer, 1958/1987

En av de böcker jag köpte i DDR om den röde mannen var en självbiografi av en amerikan, som rövades bort som barn och vistades 30 år bland indianerna på gränsen mellan Kanada och USA, innan han slutligen sökte kontakt med sin egen ras. Han hette John Tanner och hans minnen fick på tyska titeln *Dreissig Jahre unter den Indianern* ("30 år bland indianerna"). De gavs ut i DDR 1987.

Tanner rövades bort som barn och vistades från och med början av 1800-talet bland ojibwa- och ottawaindianerna, vilka levde kring de stora sjöarna på gränsen mellan Kanada och USA. Efter att ha valt att återvända till civilisationen berättade han sin historia för prästen Edwin James, som lät publicera den med ett eget förord.

Vid läsningen av Tanners berättelse slås man av strapatserna i indianernas liv, väl kända bland dem som en smula har satt sig in i deras historia: Sommardid hade de i regel kött i överflöd, men om vintern stod svälten ofta för dörren. Ojibwa levde till stor del av jakt, och livsmedelstillgången blev därefter.

Vid tiden för berättelsen (omkring 1800–1830) konkurrerade i Nordamerika två handelsbolag om indianernas pälsverk. Där det ena slogs ut och det andra fick monopol, försämrades de rödas existensvillkor. De blev snabbt beroende av de vita, eftersom de behövde vapen och ammunition, te och socker, och inte minst sprit som de understundom drack i kopjosa mängder. Handelsbolagen sålde brännvin till indianerna för att lura till sig deras pälsverk, och de separa söp tills den sista rom-kuttingen var tom. Myten om den

ädle vilden, vilken hemsökt västerlandet alltsedan Rousseau under 1700-talet, lever fortfarande bland de intellektuella som romantiserar folken i tredje världen.

Indianerna är ett exempel på att den ädle vilden är som folk är mest: De söp som svin och kunde bete sig otroligt lågt mot varandra, gick på krigståg mot främmande stammar och var grymma i sin krigföring.

Opererade bort gevärskula

En myt som däremot har stöd i verkligheten är deras fantastiska förmåga att uthärda smärta. Tanner beskriver ett fall, då en indian själv amputerade sin arm för att överleva, och själv opererade Tanner, som trots att han var vit levde som en indian, på egen hand bort en gevärskula ur bröstet.

Tanners berättelse är entonig men ändå rik på iakttagelser om de nordamerikanska indianernas liv. Till följd av den knappa stilen och det enahanda liv som beskrivs bör den dock avnjutas i små portioner. Men om man läser böcker av det här slaget under resan till och från arbetet, får man varje dag en lagom dos och något att fundera över.

ULF MODIN